शेतमजुरांचे किमान वेतन

समाजवादी पक्षाने शेतमजूर किमान वेतन समितीला सादर केले निवेदन

शेतमजुरांचे किमान वेतन ठरवण्यात अनेक गुंतागुंतीच्या प्रश्नांचा विचार करावा लागतो. शेती धंद्यात प्रादेशिक वेगवेगळेपणा खूप मोठ्या प्रमाणावर आहे. तसेच शेतीच्या प्रक्रिया वेगळ्या वेगळ्या असून त्यांतील श्रमांचे स्वरूपही वेगवेगळे असते. शेतीतून निघणारे उत्पन्न हे काही नैसर्गिक गोष्टी, त्या शेत-मालकाची स्थिती, कौशल्य आणि बाजारभाव यावर अवलंबून असते. शेती धंद्याची मजुरी देण्याची क्षमता ही उत्पन्नावर अवलंबून असते हे खरे; पण त्याचा विचार विशिष्ट क्षेत्रातील विशिष्ट प्रकारच्या शेतमजुरांसाठी मजुरीचे दर निश्चित करताना करणे युक्त होय. किमान वेतनाचा विचार करताना त्यांना महत्त्व देण्याचे कारण नाही. किमान वेतन व वेतन-निश्चिती या दोन कल्पना भिन्न आहेत. किमान वेतन व वेतन हे शेतमजुराचा प्रपंच ठीक चालावा यासाठी त्याला किमान किती उत्पन्न मिळणे आवश्यक आहे, हे सूचित करणारे असले पाहिजे. कुठल्याही परिस्थितीत त्या किमान पातळीपेक्षा कुठल्याही शेतमजुराला कमी मजुरी मिळता कामा नये. जेथे शेतीचे उत्पन्न अधिक असेल तेथे शेतमजुराला त्या प्रमाणात अधिक मजुरी मिळायला हवी. शेती-धंद्याची स्थिती सुधारणे, बाजारभावाबाबत शेतकऱ्याला हमी मिळणे, बिगर शेती-क्षेत्रातील रोजगार वाढत जाणे आणि शेतमजूर संघटित होणे यांच्या साहाय्याने शेतमजुराला अधिकाधिक मजुरी मिळाली पाहिजे. ती मिळवण्याचा त्याचा हक्क आहे हे लक्षात घेतले पाहिजे. म्हणून किमान वेतन ठरवले म्हणजे, तेच रास्त किंवा कमाल वेतन होय असे कोणी मानू नये. प्रत्यक्ष वेतन-निश्चिती ही या पद्धतीने होत असताना किमान वेतन ठरले आहे ही त्या प्रक्रियेत आडकाठी मानता कामा नये.

जिराईत व बागाइतीचा प्रश्न

हा मुद्दा जिराईत-बागाइताच्या संदर्भात लक्षात ठेवणे विशेष आवश्यक आहे. बागायतीमुळे शेती-धंद्याला निश्चिती प्राप्त होऊन उत्पन्नही वाढते. त्यामुळे शेतमजुरालाही वाढती मजुरी मिळायला हवी. पण किमान वेतन हे जिराईत व बागायतीमध्ये वेगळे असण्याचे कारण नाही. शेतमजुराचा प्रपंच चालला पाहिजे. यासाठी जे किमान वेतन ठरवायचे ते सर्व शेतमजुरांसाठी सारखे ठरवणेच न्यायोचित होईल. अर्थात, बागायतीतील शेतमजुरीचे दर वाढू लागले तर त्यांचा उपयोग जिरायतीतील मजुरीचे दर वाढण्यालाही होईल हे खरे. जिराईत शेतीवाल्या शेतकऱ्याला अधिक मजुरी देणे परवडणार नाही; पण तेवढ्या कारणावरून किमान वेतनच ठरवले जाऊ नये अशी भूमिका घेणे योग्य होणार नाही. जिराईत शेतकऱ्याला शाश्वती मिळावी त्यासाठी शेती-विकासाचे कार्यक्रम डोळसपणे अंमलात आणले जावेत आणि रास्त भावाची त्याला हमी मिळावी याबाबत दुमत होण्याचे कारण नाही. पण या दिशांनी समाधानकारक वाटचाल होईपर्यंत शेतमजुरांचे किमान वेतन ठरवू घेऊन चालणार नाही. किंबहुना शेतमजुरांचे किमान वेतन जिराईत शेतीबाबत वरील उपाययोजना करण्याचा ... शेतकरी स्वतः अधिक धरू लागले आणि शासनाला ... त्या कार्यक्रमाची निकड जाणवेल.

उपेक्षेचे ग्रहण

शेत-मजुराच्या किमान वेतनाचा विचार करताना सुरुवातीला एका गोष्टीची नोंद करून ठेवणे आवश्यक आहे. भारत ... १९४८ साली किमान वेतन कायदा पास करून अंमलात ... त्या कायद्यानुसार शेत-मजुरांसाठी प्रत्येक राज्यात 'वेज ... कमिटी' (वेतननिर्धारण समिती) नियुक्त केली जावी ... आहे; पण खेदाची गोष्ट अशी की, महाराष्ट्र राज्यात ... प्रकारची कमिटी अद्याप स्थापन झालेली नाही. सध्याची ... किमान वेतन समिती ही त्या कायद्याखाली सुचवलेल्या ... कमिटी दिसत नाही. या समितीने चौकशी करून ... शिफारशी करायच्या आहेत. निर्णय घेणे हे सरकारचे ... आहे. म्हणून प्रस्तुत समितीने अशी शिफारस ... करावी की, १९४८ च्या कायद्यानुसार महाराष्ट्र राज्यात ... स्वरूपाची शेत-मजूर वेतन-निर्धारण समिती स्थापन करण्यात ...

वेतनाचा आधार काय?

शेत-मजुरांसाठी किमान वेतन ठरवण्याचा आधार त्याची ... प्रापंचिक गरज ही असावी. याबाबत दोन दृष्टींनी विचार ... येईल. किमान वेतन कायद्याखाली मुंबई सरकारने १९५१ व १९५... काही प्रदेशांसाठी शेत-मजुरांचे किमान वेतन घोषित केले होते ... परभणी जिल्ह्यासाठी दर दिवशी ३ शेर ज्वारी असे ... होते. १९५३ पासून सतत भाववाढ झालेली आहे. म्हणजे ... धान्य जरी प्रत्यक्ष धान्याच्या रूपात मिळाले तरी इतर ... वस्तू आणि बाकीच्या वस्तू विकत घेण्यासाठी त्याला अधिक ... मोजावे लागणार. शेत-मजुरांसाठीचा जीवन-खर्च- निर्देशांक ... प्रातिनिधिक स्वरूपात काढला जातो की नाही, त्याची ... कल्पना नाही; पण एके ठिकाणी मिळालेल्या माहितीनुसार ... कामगारांसाठीच्या जीवन-खर्चाचा निर्देशांक १९६०-६१ साली १... मानून पुढे दर वर्षी तो काढण्यात येऊ लागला व १९७० साली ... १९२ पर्यंत गेला. म्हणजे, शेतमजूर-कुटुंबाला प्रत्यक्ष धान्य ... मजुरीच्या रूपाने मिळू शकते त्यातील खाण्यासाठी वापरले ... धान्य वजा करून बाकी धान्याचे प्रमाण दुपटीने वाढायला हवे ... स्थूलमानाने असे म्हणता येईल की, शेतमजुराला दररोज ... ४ किलो ज्वारी मिळावी.

सरकारने किमान वेतन ठरवताना कुठल्या बाबींचा होता ह्याचा तपशील उपलब्ध नाही. जर शास्त्रशुद्ध विचार करायचा असेल तर असे सुचवता येईल की, शेत- कुटुंबाचा आकार व त्यातील कमावती माणसे याबाबत पाहणी. तसेच त्यांना लागणाऱ्या खाद्यवस्तू व इतर वस्तू यांची पाहणी. आज घडीला शेतमजुरांचे जीवनमान अतिशय निकृष्ट त्यांचा बराचसा खर्च खाद्य वस्तूंवर होतो. त्यांचे जीवनमान सुधारण्याच्या दृष्टीने खाद्य वस्तूशिवाय इतर बाबींवरील खर्च त्याला करता येईल असा दृष्टिकोण ठेवून शेतमजुराची किमान मजुरी निश्चित करावी.

माणसांची संख्या कमी

आज घडीला उपलब्ध असलेली माहिती अशी आहे की, ग्रामीण शेतमजूर कुटुंबाचे सरासरी आकारमान ४.४३ माणसे आहे आणि त्यांतील कमावत्या माणसांचे प्रमाण–पुरुष ०.९२, स्त्री ०.८१, एकूण १.७३ इतके आहे. म्हणजे, साधारणपणे पावणेदोन माणसांना साडेचार जणांचा खर्च भागवावा लागतो. दर प्रौढ माणसाला दररोज खायला धान्य किती लागते याबद्दल नॅशनल सॅंपल सर्व्हेने माहिती जमवलेली आहे. महाराष्ट्राबाबतची त्यांनी जमवलेली माहिती आम्हाला उपलब्ध झालेली नाही; पण इतर राज्यांची माहिती अशी की, दरमाणशी, दरडोई आसामात ०.५६ व ओरिसात ०.४७ किलो तांदूळ लागतो. तसेच पंजाब–हरियानात ०.१३ किलो गहू लागतो. महाराष्ट्रात असे दिसते की, दर माणसाला दर दिवशी सरासरीने ०.७५ किलो ज्वारी, किंवा ०.७५ किलो बाजरी किंवा ०.५० किलो तांदूळ लागतो. म्हणजे, शेतमजुराच्या सबंध कुटुंबाला ३.२५ किलो ज्वारी किंवा ३.२५ किलो बाजरी किंवा २.२५ किलो तांदूळ लागतो. या अन्नधान्याशिवाय आणखी खाद्य वस्तू लागतात आणि एकूण खाद्य वस्तूंचे प्रमाण त्याच्या खर्चात सध्या ८२ टक्के आहे. ते ६५ टक्क्यावर आणले पाहिजे असा विचार केला तर सरासरीने ७ किलो ज्वारी किंवा ७ किलो बाजरी किंवा ६.५० किलो तांदूळ ही शेतमजूर कुटुंबाची किमान मजुरी आणि इतके उत्पन्न पावणेदोन कमावत्यांनी मिळवायला पाहिजे. म्हणजे याही दृष्टीने पाहिले तर दररोज ४ किलो ज्वारी हे मजुराचे किमान वेतन मानायला हरकत नाही.

बाजारातील किमतींचा आधार घ्यावा

शेतमजुराच्या किमान वेतनाचा आधार हा अन्नधान्याच्या स्वरूपात वरील पद्धतीने निश्चित केला तरी ज्वारी, बाजरी किंवा तांदूळ पिकवणाऱ्या शेतीपुरतेच ते लागू होईल. इतर माल पिकवणाऱ्या शेतीबाबत किमान दर कसा ठरवावा याचा विचार करावा लागेल. मजुराला प्रत्यक्ष धान्याच्या किंवा शेंगा–मूग यांसारख्या मालाच्या रूपाने मजुरी मिळणे हे अनेक दृष्टींनी इष्ट आहे. ग्रामीण भागात स्वस्त धान्याची दुकाने नीट चालत नाहीत. खुल्या बाजारात अन्नधान्याच्या किमती खाली-वर होत असतात. म्हणून संसाराला लागणारे आवश्यक धान्य जर मजुरीच्या रूपाने मिळाले तर बाजारभावामुळे त्याचे होणारे शोषण टळू शकेल; पण ही पिके न घेणाऱ्या शेतकऱ्यांना या धान्याच्या रूपाने मजुरी देणे कठीण जाईल म्हणून इतर शेत–मालाच्या स्वरूपात किंवा रोख रकमेत मजुरी देण्याची तरतूद अशा शेतकऱ्याबाबत ठेवावी लागेल. याबाबत एक खबरदारी घेतली पाहिजे. किमान वेतन वरील पद्धतीने जे ठरेल त्याचे रकमेत रूपांतर करताना स्वस्त धान्य दुकानातील किंवा एकाधिकार खरेदीची किंमत प्रमाण न मानता बाहेर बाजारात प्रचलित असलेल्या किंमती प्रमाण मानल्या जाव्यात.

हिस्सेरशीचा विचार

वरील पद्धतीने सुचवलेले किमान वेतन हे शेतीतल्या अगदी सामान्य स्वरूपाच्या कामासाठी आहे असे मानावे. नांगरणी, पेरणी, लावणी यांसारखी जी विशेष कौशल्याची कामे आहेत, त्यासाठीचे किमान वेतन २५ टक्क्यांनी तरी अधिक मानावे. तसेच वरीलप्रमाणे ठरणारे वेतन हे पुरुषांसाठी दररोज असल्याने स्त्रीसाठी त्याच्या ३।४ व मुलांसाठी १।२ असे मानावे. असा फरक दिवसाने द्यावयाच्या मजुरीबाबत करावा. जेथे हिस्सेरशीने वेतन दिले जाईल तेथे असा भेद करण्याचे कारण नाही.

रजेचाही विचार व्हावा

शेतमजुरांपैकी बरेच मजूर हंगामी किंवा रोजांच्या बोलीने जाणारे असले तरी काही मजूर सालदार म्हणून काम करणारे आहेत. त्यांचे प्रमाण २५ ते ३५ टक्क्यांपर्यंत आहे. त्यांचे किमान वेतन हेही वरील आधारानेच ठरवले जावे. त्याशिवाय धोतर-जोडा वगैरे मिळणाऱ्या वस्तू तशाच मिळत राहण्याची तरतूद ठेवावी. सालदार कोरडा असेल तर रोजंदार मजुराइतकेच वेतन त्यालाही असावे; पण जर त्याला मालकाकडून रोजचे जेवण मिळणार असेल तर तेवढी वजावट त्याच्या किमान वेतनातून करायला हरकत नाही. सालदार मजूर हा कायमचा बांधला जात असल्याने त्याला हक्काची पगारी रजा मिळण्याची आवश्यकता आहे. आज त्याला रजा काढायची झाली तर त्याचा खाडा मांडला जातो. किंवा त्याच्या खर्चाने बदली माणूस द्यावा लागतो. हे बरोबर नाही. तरी त्याला वर्षातून एक महिन्याची हक्काची पगारी रजा असावी. ती सलगपणे घेण्याची अट असू नये, तर ती त्याला त्याच्या आवश्यकतेनुसार कधी एक दिवस, कधी दोन दिवस अशी घेता यावी.

अंमलबजावणीचा प्रश्न

शेतमजुरासाठी किमान वेतन ठरवल्यानंतर त्याची अंमलबजावणी कशी करायची, ही एक मोठीच समस्या आहे. किमान वेतन शेतकऱ्याला देणे सुलभ जावे यासाठी शेतमालाचे भाव योग्य पातळीवर बांधून देणे हा एक महत्त्वाचा उपाय मानता येईल. तसेच ग्रामीण भागात चालणाऱ्या सरकारी व इतर तत्सम कामातील दर हे त्या प्रमाणात वाढवले पाहिजेत. शेतकऱ्याला मजूर स्वस्तात मिळावा म्हणून रस्त्याच्या कामावरील मजुरीचे दर कमी ठेवावेत हा अगदी चुकीचा दृष्टिकोण आहे. शेतमजुराला मिळणारे सध्याचे वेतन कमी आहे. ते वाढवले पाहिजे व किमान वेतनाची हमी त्याला मिळाली पाहिजे. हे धोरण शासनाने स्वीकारले पाहिजे व ते अंमलात आणण्या-

साठी सर्वतोपरी प्रयत्न केले पाहिजेत. ही भूमिका जर मान्य केली तर सार्वजनिक बांधकामातील सध्याचे मजुरीचे दर पुरेशा प्रमाणात वाढवणे आवश्यक आहे हे ओघानेच येते. तशी स्पष्ट शिफारस प्रस्तुत समितीने सरकारला केली पाहिजे.

नवी व्यवस्था हवी

शेतमजूर किमान वेतन अंमलात आणण्यासाठी अंमलबजावणीची यंत्रणा स्वतंत्रपणे उभारली जावी. ते काम सध्याच्या मजुरखात्याकडे सोपवून चालणार नाही. आम्ही पुढील प्रकारची यंत्रणा सुचवत आहोत: तालुका पंचायत समितीच्या कार्यालयात शेतमजुर अधिकारी असावा. तालुक्यातील शेतमजुरांचे रजिस्टर ठेवणे आणि किमान वेतन अंमलात आणण्याचा प्रयत्न करणे व त्याबाबत आलेल्या तक्रारींचे निराकरण करणे ही त्याची कामे [illegible] प्रातिनिधिक समितीला जबाबदार असावा. त्या [illegible] असावेत आणि त्यांची निवड दर ५ वर्षांसाठी [illegible] शेतमजुरांनी करावी.

विभागीय आयुक्ताच्या कचेरीत एक शेतमजूर [illegible] पंचायत समिती पातळीवर शेतमजूर अधि[illegible] देखरेख ठेवणे हे त्याचे काम असावे. तसेच [illegible] खर्चाचा निर्देशांक काढण्याचे काम त्या सहआयु[illegible] यावे.

राज्यपातळीवर सुचवल्याप्रमाणे १९४८ च्या का[illegible] किमान वेतन निर्धारणसमिती असावी.

पुण्यातील एक अभूतपूर्व निदर्शन

राजकीय व आर्थिक कारणांसाठी निदर्शने ही शहरी जीवनातील एक नित्याचीच बाब झाली आहे. सभा, मिरवणुकी, मोर्चे, उपास, घेराव या पायऱ्या आता सर्वांच्या परिचयाच्या झाल्या आहेत. राजकीय दास्य आणि आर्थिक गुलामी यांबाबत पोटतिडकीने काम करणारी मंडळी थोडीथोडकी नाहीत; पण सामाजिक विषमता आणि अन्याय यांबद्दल पोटतिडकेने फारसे काही केले जाताना दिसत नाही. राजकीय स्वातंत्र्य आले की, त्या साधनाने आर्थिक गुलामीचे निर्मूलन करता येईल अशी कल्पना एके काळी रूढ होती. आता आर्थिक दास्यातून मुक्ती मिळाली की, सामाजिक विषमतेचे निवारण स्वयमेव होईल अशी सोयीस्कर समजूत पुष्कळांनी करून घेतली आहे. सामाजिक दलित हे भारताचे खास वैशिष्ट्य आहे आणि जातिप्रथेतून ते निर्माण झाले आहे. 'हेट अँड इमिटेट—द्वेष आणि अनुकरण' या पद्धतीने हा प्रश्न घडवण्याचे प्रयत्न विकासोन्मुख देशांत होत असतात असे समाजशास्त्रज्ञांचे मत आहे. पण या कड्याळातून बाहेर पडून सामाजिक प्रश्नांवरच स्वतंत्रपणे भर दिला गेला पाहिजे. डॉ. बाबा आढाव यांनी या दृष्टीने जे प्रयत्न सातत्याने चालवले आहेत त्याचे फलित म्हणजे रविवार ता. २६ नोव्हेंबर १९७२ला पुण्यात झालेले प्रचंड सामाजिक समतानिदर्शन. पुणे शहरातील प्रमुख रस्त्यांवरून वाजतगाजत गर्जत हे निदर्शन गेले आणि सत्यशोधक समाजाच्या शताब्दीची द्वाही त्यांनी फिरवली. निदर्शनात पांढरपेशी मंडळी फार छोट्या संख्येने आढळली याची चुटपूट लागल्याशिवाय मात्र राहिली नाही.

दलितांतल्याही दलित समजाव्या अशा स्त्रियांची संख्या या निदर्शनात डोळ्यांत भरण्याइतकी होती.

या निदर्शनाचे आणखी वैशिष्ट्य म्हणजे युवकक्रांती दलाने आपल्या हुंडाविरोधी मोहीमेचा प्रारंभ या मोर्चात सामील होऊन केला. त्यांनी केलेल्या फ्लोटमध्ये एका गाढवाला मुंडावळ्या बांधून उभे केले होते. गळ्यात 'मी हुंडा घेतला आहे' अशी पाटी अडकवली होती. हुंडाबंदीसंबंधी प्रचार करणारी पोस्टर्सही मोठ्या प्रमाणावर होती.

सत्यशोधकांच्या या मोर्चास ब्राह्मणगाव येथे ज्या दोन स्त्रियांची विटंबना झाली होती, त्यांना खास येथे आणण्यात आले होते. त्यांच्याबरोबर एंगटे गुरुजी नावाचे बौद्ध कार्यकर्तेही आले होते. सभेमध्ये इंदिराबाई मोरे यांच्या हस्ते त्या दलित स्त्रियांना लुगडी-चोळी देऊन सभेमध्ये त्या स्त्रियांचे सांत्वन करण्यात आले आणि त्यांना, 'आम्ही तुमच्या पाठीशी आहोत' असे सांगण्यात आले. या प्रसंगाला फार मोठे औचित्य आहे. सत्यशोधक चळवळीचे पुनरुज्जीवन होताना दलितांच्या प्रश्नांपासून सुरुवात होत आहे त्यावर भर राहणार आहे, हे या सांत्वनातून सिद्ध झाले आहे.

सभेच्या अध्यक्षस्थानी मेहेर श्री केशवकांत जानजोत होते. [illegible] एस्. एम्. जोशी, बाबा [illegible] गुरुजी, डॉ. मोरे, अरुण [illegible] लिमये, सय्यदभाई इत्यादी[illegible] झाली.

एक गाव - एक पाणवठा

या सत्यशोधक समाजाच्या [illegible] 'म. फुले प्रतिष्ठान'तर्फे 'एक [illegible] पाणवठा' हे आंदोलन सुरू हो[illegible] २६ ता. ला दुपारी सासवड ये[illegible] हायस्कूलमधील सभेत हा संक[illegible] आला. २८ ता.ला फुले पुण्यतिथी[illegible] फुल्यांच्या खानवडी (ता. सा[illegible] जन्मगावापासून सुरुवात झाली. [illegible] गावाने आता यापुढे स्पृश्य व अस्पृ[illegible] पाणवठ्यावर पाणी भरतील [illegible] केले. एका हरिजन गाव–कामगारा[illegible] पाणी काढण्यात आले. ते सर्व गाव[illegible] प्राशन केले. खळद गावातही असाच [illegible] झाला. या कार्यक्रमास डॉ. बाबा [illegible] अनिल अवचट, बाळासाहेब मुळीक [illegible] साहेब पवार हे उपस्थित होते [illegible] भाषणे झाली.

पुरंदर तालुक्यानंतर हा दौरा [illegible] क्यात जाऊन पुढे मराठवाड्यात [illegible]